

ФАЛЬЦ-ФЕЙНИ – «ТАВРІЙСЬКІ КОРОЛІ»

В. ВАСИЛЬЧУК

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті розглядається питання заселення й економічного освоєння значних просторів України німецькими поселенцями. Зокрема, ідеться про історію родини Фальц-Фейнів. Підкреслюється, що на початку ХХ століття представники родини Фальц-Фейнів були найбільшими землевласниками – «Таврійськими королями». Зазначається, що вони мали білокам'яний палац у Преображенці, сучасні будівлі в Одесі, Москві, Херсоні; порти-містечка на берегах Дніпра, Лиману, Чорного моря; садиби в Біловезькій Пущі, у Польщі; маєтки в Німеччині, Франції, Австрії та Африці та ін.

Основу добробуту родини Фальц-Фейнів завжди становило товарне вівчарство та конярство. Продукція їх тваринництва та землеробства виборювала перше місце на провідних виставках світу. Ф. Фальц-Фейн став ученим зі світовим іменем, який збирав колекції рослин і тварин для зоосаду та заклав дендрологічний парк. Він заснував перший в Україні парк-заповідник – «Асканія-Нова». Родину Фальц-Фейнів можна по праву вважати піонерами у справі заповідної діяльності. Рід Фальц-Фейнів став широко відомим своєю доброчинністю у справах освіти, культури, науки в Україні. Сьогодні «Асканія-Нова» стала справжньою Меккою для всіх науковців світу, де продовжують справи й традиції родини Фальц-Фейнів.

Ключові слова: німецькі поселенці, колоністи, сільське господарство, особисте і потомствене дворянство, землевласники Фальц-Фейни, Асканія-Нова.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос заселения и экономического освоения значительных пространств Украины немецкими поселенцами. В частности, речь идет об истории семьи Фальц-Фейнов. Подчеркивается, в что начале ХХ века представители семьи Фальц-Фейнов были самыми крупными землевладельцами – «Таврическими королями». Отмечается, что они имели белокаменный дворец в Преображенке, современные здания в Одессе, Москве, Херсоне; порты-местечки на берегах Днепра, Лимана, Черного моря; усадьбы в Беловежской Пуше, в Польше; имения в Германии, Франции, Австрии и Африке и др.

Основу благосостояния семьи Фальц-Фейнов всегда составляло товарное овцеводство и коневодство. Продукция их животноводства и земледелия занимала первое место на ведущих выставках мира. Ф. Фальц-Фейн стал ученым с мировым именем, который собирал коллекции растений и животных для зоосада и заложил дендрологический парк. Он учредил первый в Украине парк-заповедник – «Аскания-Нова». Семью Фальц-Фейнов можно по праву считать пионерами по делу заповедной деятельности. Род Фальц-Фейнов стал широко известным своей благотворительностью в сфере образования, культуры, науки в Украине. Сегодня «Аскания-Нова» стала настоящей Меккой для всех научных работников мира, где продолжают дела и традиции семьи Фальц-Фейнов.

Ключевые слова: немецкие поселенцы, колонисты, сельское хозяйство, личное и потомственное дворянство, землевладельцы, Фальц-Фейны, Аскания-Нова.

Summary

In Ukrainian history there were personalities activity of which was made epoch. From little up the German people are taught to work and order these internals were abandoned on beneficial Ukrainian soil. In particular, the question is about history of monogynopaedium Falz-Fein. At the beginning of XX age representatives of monogynopaedium Falz-Fein were the most landed interests – «Tavriyski kings». They had a white-rock palace in Preobrazhenci, modern buildings in Odesa, Moscow, Kherson; ports-townships are on the banks of Dnepr, Estuary, Black sea; farmsteads in Bilovez'kiy the dense forest, in Poland; estates in Germany, France, Austria and Africa, but other.

Basis of welfare of family of Falz-Fein was always presented by the commodity sheep breeding and breeding horses. The products of their stock-raising and agriculture occupied the first place on the leading exhibitions of the world. F. Falz-Fein became a scientist with world nominal that collected collections of plants and animals for zoological gardens and pawed a dendrology park. He founded the first in Ukraine park preserve – «Askania-Nowa». Family of Falz-Fein can be legally considered pioneers in matters of the protected activity. All family Falz-Fein got widely wind the charity in matters of education, culture, science, in Ukraine. Today «Askania-Nowa» became real Mecca for all research workers of the world, where continue businesses and traditions of family of Falz-Fein.

Key words: the German settlers, colonists, agriculture, personal and hereditary nobility, landed interests of Falz-Fein, Askania-Nowa.

Історія німецьких переселенців на теренах України привертає увагу багатьох політиків, письменників, науковців, її дослідження суттєво сприяє гармонізації міждержавних стосунків між Україною та Німеччиною. Сучасні наукові розробки історичного розвитку національних меншин на українських теренах у контексті загальноєвропейських історичних процесів демонструють міжнародній спільноті європейсько-інтеграційну орієнтацію українського суспільства. Вагомим внеском у розробку проблеми стали праці І. Пачоського, М. Іванова, П. Козлова, К. Залеського, присвячені заповідним степам, зоологічному саду, зоопарку Ф.Е. Фальц-Фейна в Асканії-Нова та ін.¹

Оцінки поселенців німецького походження часом демонструють невиправданий суб'єктивізм, навіяний радянськими ідеологемами. Письменник О. Гончар писав у романі «Таврія», що «фальцфейнівські мільйони походять не від овець, а нажиті вони експлуататорським ганебним способом, кров'ю та потом строкових рабів, єгипетською працею кількох поколінь каховського батрацтва»². Він показав образ жорстокої, деспотичної поміщиці Софії Фальц-Фейн, матері першого власника маєтку Асканія-Нова Фрідріха Едуардовича. Її спотворений образ, виведений у цьому романі, поза сумнівом, був політичним замовленням.

1930 р. у Німеччині вийшла друком книга В. Фальц-Фейна «Askania Nova» (а в Україні – лише в 1997 р.), яка стала першим правдивим документальним свідомством життя знаної і впливової німецької родини переселенців в Україні початку ХХ ст. Сьогодні їх називають королями таврійських степів, королями вівчарства³. Ініціатором відновлення світлої пам'яті про Софію Богданівну Фальц-Фейн став її онук, громадянин держави Ліхтенштейн барон Едуард (Олег) Олександрович Фальц-Фейн. Вагомим є доробок сучасних науковців у вивченні становища німецьких поселенців та особливо громадської, економічної, політичної діяльності роду Фальц-Фейнів, зокрема І. Кулинич, М. Данилевич, Е. Плеської-Зебольд, О. Владимирського, А. Задерейчук та ін.⁴ У 2004 р. у Дрездені вийшла книга німецької дослідниці А. Маас, яка є однією з найгрунтовніших праць з історії відомої родини⁵.

2010 р. з цієї тематики була захищена кандидатська дисертація А. Задерейчук. Авторка на підставі архівних, документальних, нарративних, речових джерел обґрунтувала власне бачення історії видатної німецької родини та її внесок у розвиток південного регіону України⁶. Заслугове також на увагу низка наукових публікацій, присвячених нащадкам видатної родини Фальц-Фейнів, зокрема Т. Гребенник, В. Гавриленко, Н. Дрогобич, В. Павленко та ін.⁷

Сьогодні дослідження доброчинності великих землевласників є особливо актуальним, оскільки радянська історіографія вкрай суб'єктивно трактувала їхню діяльність або залишала поза увагою.

Родина Фальц-Фейнів з'явилася на теренах України на початку ХІХ ст. і стала володарем землі у 250 тис. десятин, що становить 8% території сучасної Херсонської області. Крім того, їй належали землі у межах нинішньої Запорізької області і Криму, в Біловезькій Пущі і на Немані, а також за кордоном: у Німеччині, Австрії, Франції і навіть у Південній Африці. Сьогодні будинки родини Фальц-Фейнів прикрашають центральні вулиці Херсона, Одеси, Сімферополя, Москви, Ніцци та ін.

Першим відомим членом родини вважається Йоганн Георг Фейн (1740–1817). На початку XVIII ст. з м. Хемніц (Саксонія) він прибув в Україну на запрошення Таврійського генерал-губернатора А. Бороздіна⁸. Георг Фейн почав працювати фахівцем з виробництва текстильних машин у м. Катеринославі (м. Дніпро), де за державної підтримки зароджувалося текстильне виробництво України.

Існує ще одна версія появи родини Фейнів. Так, перший Фейн – Йоганн Мельхіор – був уродженцем села Клеброн герцогства Вюртемберг. У 1763 р. він був вимушений виїхати з Німеччини назавжди. Причиною від'їзду послужила трагічна історія. Він служив рядовим солдатом у гвардії герцога Вюртемберзького, був людиною відмінного здоров'я і неабиякої фізичної сили. Тому сподобалася велична стать гвардійця, і герцог запропонував йому становище свого особистого охоронця. Герцогський ад'ютант, замість того, щоб просто перевірити здоров'я Йоганна, став з нього знущатися. Фейн не стримав образи, ударив офіцера багнетом і поспішно зник з Вюртемберга.

На той час імператриця Катерина II активно запрошувала німців заселяти Таврійський край, і для Фейна ця обставина виявилася більш ніж доречною. В.Е. Фальц-Фейн писав: «... чи дійсно все сталося, я судити не можу, але моя мати чітко розповідала мені про це в тому вигляді, в якому він тут викладений»⁹. Дослідник і член знаної сім'ї Б. Скадовський підкреслює, що засновником роду Фальц-Фейнів був Йоганн Георг Фейн, а не Йоганн Мельхіор¹⁰. З цим погоджується і А. Маас у своїй праці про видатну родину.

Йоганн Георг Фейн з дружиною Анною Барбарою Губіх (народилася в Райхенфельде) мали дітей: Фрідріха, Карла, Йоганна Августа, Йоганна Готтфрида і Христину Фридеріку. 1810 р. Йоганн Фейн придбав у Мелітопольському повіті перші десятини землі, які пізніше отримали назву «Елізабетфельд» (5000 га). 1817 р. маєток перейшов у спадок сину Фрідріху Івановичу (1794–1864), який невдовзі став лідером у вівчарстві Північного Причорномор'я. На той час у нього вже був власний маєток Рейхенвельд.

1827 р. герцог Фердинанд Ангальт-Кеттенський звернувся до царя Миколи I з проханням дозволити створити в Таврійській губернії колонію зі своїх підлеглих. Він дав своїм новим володінням назву, яка походила від колишнього родового маєтку і титулу графів Асканійських, що належав ангальтським герцогам з 1330 р. Початок господарювання був невдалим, і новим його власником спочатку став герцог Ангальт-Дессауський. У 1845 р. Фрідріх Іванович Фейн придбав маєток «Преображенка», а в 1856 р. герцог Ангальт-Дессауський продав йому маєтки Асканія-Нова і Дух-Фіней поблизу Чорного моря за 525 тис. пруських талерів. Новий власник дуже швидко підняв господарство¹¹ і почалася історія всесвітньо відомого заповідника.

Під час Кримської війни Фрідріх Фейн, власник маєтку «Преображенка», допомагав утриманню російської армії. Імператор Олександр II, повертаючись з війни з Криму до Петербурга, заїхав до маєтку, щоб особисто подякувати Фейну за допомогу армії. Олександр подарував йому перстень з двоглавим орлом і великим чорним діамантом, а на знак вдячності дозволив Фрідріху Фейну узяти подвійне прізвище Фальц-Фейн.

Між 1856 і 1864 рр. Фрідріх Фейн викупив маєтки Іванівку, Гаврилівку, Михайлівку в Херсонській губернії, Чірік і Денкельчик у Криму, Олександрівку, Максимівку, Чорномор'я, Веселе – всі в Таврійській губернії. Таким чином, збирачем земель майбутніх Фальц-Фейнів став саме Фрідріх Іванович Фейн («Купець 1-ої гільдії»)¹².

1872 р. ці маєтності успадкував Густав Іванович Фальц-Фейн (1844–1890) – онук Фрідріха. Проте, за домовленістю з братом Едуардом, він виїхав за кордон. Річ у тому, що брати полюбили одну дівчину – Софію Кнауф, яка віддавала перевагу Густаву. Згідно з традицією, першим мав одружуватися старший брат. Густав добровільно відмовився від нареченої. За цю «послугу» Едуард стежив за його господарством у «Преображенке» і регулярно висилав

йому гроші. Після смерті Едуарда Софія через рік вийшла за Густава, який одразу повернувся до Росії. На відміну від стриманого брата, він був життєрадісним, широкої душі людиною, не жалів грошей на добродійність і при цьому був далекоглядним господарем.

Софія Богданівна (уроджена Кнауф, 1835–1919) залишила помітний слід в історії розвитку та освоєння Таврійського краю. У 1897 р. вона заснувала на березі Каркінітської затоки поселення Хорли (от тюркського «гюг» – «сніжний») з портом та підприємствами. Це був її власний проект. 1903 р. сюди прийшло перше судно. Хорли був єдиним незамерзаючим портом у всьому Північному Причорномор'ї. Через кілька років на рейді вже стояли пароплави Німеччини, Австрії, Італії, Греції. 1891 р. С. Кнауф заснувала велику рибно-консервну фабрику в Одесі («Чорноморсько-Азовська фабрика консервів» С. Фальц-Фейн)¹³. Ця праця Софії Богданівни мала широке визнання за кордоном. 1893 р. на виставці в Чикаго вона отримала вищі нагороди. У 1894 р. в Антверпені були завойовані два почесних дипломи. У 1895–1900 рр. отримані почесні дипломи на Паризьких виставках. У Килі консервна продукція була нагороджена великою срібною медаллю, а в Бергені (Норвегія) у 1898 р. – золотою медаллю¹⁴.

В Одесі їй належав великий «будинок з атлантами», який називали «Соня – Золота рибка». На його фасаді І. Айвазовський власноручно зробив рекламний щит – «Золота рибка на велосипеді». Видатний майстер живопису був другом сім'ї Фальц-Фейнів. Кожного літа, повертаючись з Петербурга у Крим, І. Айвазовський зупинявся у Фальц-Фейнів. У палаці в нього була своя кімната, облаштована під майстерню. Софія Богданівна мала цілу галерею картин художника і сприяла появі низки картин – «Чумаки в степу вночі», «Очерет на Дніпрі», «Під час жнив на Україні», яскраві куточки Асканії-Нова та ін.

Вона успішно керувала господарством, розширювала його і займалася благодійною діяльністю. У 1891 р. господиня відкрила школу в Чапельському помісті та купила дім для Олешківського жіночого народного училища, в 1902 р. відкрила школу в Хорлах. Фальц-Фейни своїми діями засвідчували прагнення до покращення стану народної освіти. Члени сім'ї були опікунами освітянських закладів: Олешківської жіночої гімназії, Олешківського земського дівочого профучилища, Олешківського училища з ремісничим класом, Лук'янівської сільськогосподарської школи, Сімферопольського жіночого училища, Херсонського реального училища та ін. Таким чином, школи, училища та різні освітянські заклади працювали в усіх садибах Фальц-Фейнів.

Знана родина сприяла покращенню медичного обслуговування місцевого населення, вони були членами та опікунами медичних установ. Фальц-Фейни жертвували гроші на будівництво лікарень, аптек та ін. 1896–1898 рр. у садибах Чаплі, Перображення, Софіївка, Черномор'є були лікарні на 10–15 ліжок¹⁵.

Софія Богданівна створила державу в державі. Все тут було своє власне: всі галузі економіки і соціального життя. Працювала своя метеостанція, млин, водонапірна башта, лікарні, хор, оркестр, навіть монетний двір. На пожертвування Софії Богданівни існувала римокатолицька церква в Перекопі; була розширена та облицьована мармуром лютеранська церква в Асканії-Нова. Цікаво, що лютеранський храм приймав священників всіх християнських віросповідань. У його цокольному поверсі облаштована фамільна усипальня Фальц-Фейнів. Тут були поховання Фрідріха Фейна (1864) і Анни-Доротеї, у дівочтві Мельман (1872); Йоганна-Готліба (1872) і Елізабет (1875); Едуарда Івановича (1883), Густава Івановича (пом. 1890 р.) Фальц-Фейнів. За вказівкою С.Б. Фальц-Фейн, проценти від триповерхового прибуткового дому у м. Херсоні йшли на утримання євангельсько-лютеранської общини в Асканії-Нова, церкви, школи та ін.¹⁶ У 1914 р. вдові колезького асесора С. Фальц-Фейн зі своїми синами та всім спадкоємцям роду було надане родове дворянство¹⁷.

Софія Богданівна сама опікувалася вихованням та освітою своїх дітей, Олександри та Лідії, яких навчала німецької та французької мов. Вона увійшла в родинні зв'язки з Достоевськими та Набоковими, підтримувала дружні взаємини з Л. Толстим та І. Айвазовським.

Від очевидців залишились згадки, що у 1918 р., за тиждень до захоплення революційними загонами резиденції Фрідріха Фальц-Фейна на Херсонщині, в її підвалах зберігалися ящики з валютою різних держав, ювелірними прикрасами і творами мистецтва. Куди вони поділися, не знає ніхто. Одні переконані, що барон встиг вивезти свої скарби на батьківщину – в Німеччину, інші – що вірні слуги переховали хазяйські статки, треті – що скарби звіяло революційним вітром. І саме тут, у Хорлах, коли прийшла революція, 84-річна Софія Богданівна зустріла свою смерть.

Її син Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн, найстарший з усіх дітей, народився 28 квітня (16 квітня за старим стилем) 1863 р. На той час основу господарства родини складало добре розвинене тваринництво, зокрема вівчарство. Батьки всіляко підтримували інтерес дітей до природи, дарували їм популярні, розкішно ілюстровані книжки про рослини і тварин. За успішно складені вступні іспити до Херсонської гімназії Фрідріх отримав від батька дозвіл побудувати свій перший вольєр¹⁸.

Після закінчення гімназії Фрідріх вступив до Новоросійського університету в Одесі, а з другого семестру 1882 р. перейшов на медичний факультет Дерптського (Юр'ївського) університету, де вивчав природничі науки. Відвідини Асканії-Нова в цей час використовувалися для того, щоб збирати нові відомості про степ та його мешканців.

Фрідріх розпочав самостійне господарювання з того, що придбав за тисячу рублів значну ділянку землі (8 десятин) неподалік від маєтку Асканії-Нова. Тут він почав утримувати сайгаків, косуль, оленів, степових сурків тощо. Цьому сприяло те, що в студентські роки Фрідріх Едуардович став членом товариств природознавців – Дерптського (1882) і Національного акліматизаційного у Франції (1888). Пізніше його відзначили за успіхи в акліматизації диких ссавців і птахів й нагородили срібною медаллю¹⁹.

Згадану ділянку неораного степу в районі урочища Кролі Фрідріх почав облаштовувати після закінчення університету в 1889 р. Цю дату можна вважати початком організації першого заповідника в Україні і загалом у Російській імперії. Під час поділу спадщини Фрідріху дістався маєток Доренбург, а його брату Володимирі – Асканія. Проте невдовзі Володимир з легкістю поступився та обмінявся з Фрідріхом маєтками.

Згодом, особливо після подорожі Фрідріха за кордон та знайомства його з керівництвом та науковцями зоологічного саду в Берліні, почалося створення зоопарку, яке відбувалося з великим розмахом. У цей час в Асканії-Нова вдалося знайти артезіанську воду, що дало можливість насадити сад та закласти парк, збудувати ставки тощо. Для захисту дрібних степових тварин було висаджено кущі, де вони могли ховатись від хижаків. Поля навколо Асканії-Нова було засіяно зерновими культурами та травами.

Про творіння Фрідріха говорили як про рай для тварин і птахів. У цих умовах сам господар проводив велику наукову роботу. Досліджувалися проблеми акліматизації тварин, проводилися досліди по схрещенню різних тварин. За схрещення бізона з домашньою коровою Фрідріх отримав від царя Миколи II подарунок – зубра. Результатом схрещення коня та зебри стала поява зебрідів, які були дуже витривалою та сильною робочою худобою, але не мали здатності до розмноження. Проводилося багато дослідів із стерилізації тварин. Фрідріха Фальц-Фейна дуже цікавили питання штучного запліднення ссавців, зокрема овець.

Його родина також була відома як кіннозаводчики, тому герб Фальц-Фейнів містить зображення кінської голови. Ф.Е. і О.І. Фальц-Фейни були членами Новоросійського товариства заохочення кіннозаводства²⁰. Великим успіхом у цій галузі була розробка технології штучного запліднення, і це було здійснено в маєтку Асканія-Нова. Ф. Фальц-Фейн намагався врятувати від зникнення дикого коня південного степу – тарпана. Він першим у світі привіз з Монголії коня Пржевальського та отримав від нього потомство, поява якого в Європі починалася від 1899 р. У 1992 р., після довгої відсутності в дикій природі, вид успішно повернувся з «Асканії-Нова» і Голландії в резерват Хустан-Нуру поблизу Улан-Батора.

Ці успіхи у розвитку тваринництва відбувалися на тлі інтенсивної господарської діяльності німецьких колоністів в Україні. Значним був внесок німців, зокрема, у розвиток молочного тваринництва. Так, у 1804 р. з Пруссії менонітами були привезені остфрісландські корови, знані нині як «червона німецька» або «колоністська», які поступово набули великого господарського значення не лише у німецьких господарствах, а й в усьому південноукраїнському регіоні. Пізніше червона німецька порода була офіційно визнана при укладанні державної української плеємної книги в Одесі (1923) і північнокавказької в Ростові-на-Дону (1927)²¹.

Фрідріху вдалось отримати пташенят африканського страуса нанду. Цей вид походить з прерій Південної Америки, є два його різновиди: звичайний і північний. На початку ХХ ст. внаслідок масового винищення ці тварини опинилися на межі зникнення. Тривалий час Фрідріх вивчав маршрути перелітних птахів шляхом кільцювання. Розкриття таємниці їх міграції захоплювало його, і у 1890 р. Фальц-Фейн одним з перших в Росії почав кільцювати птахів.

В Асканії-Нова були створені умови для плідної роботи відомих учених – І. Іванова, А. Браунера, І. Пачоського, Т. Фортунова. Вони вивчали таврійський степ, проводили наукові дослідження по захисту рослин тощо. Неодноразово в Асканії-Нова бував німецький пропагандист охорони природи Р. Конвенц. Незмінними помічниками в наукових дослідженнях Фрідріха були орнітолог, препаратор Г. Рибергер, натураліст-самоук К. Сіянка, якого невдовзі було призначено управляючим всього зоопарку.

1901 р. Микола II відвідав Всеросійський торговий ярмарок, де познайомився з експонатами Асканії-Нова. Цар вирішив погостювати у Фрідріха Фальц-Фейна, чим уперше порушив палацовий етикет, за яким імператор не міг зупинятися у приватних осіб в їхньому власному помешканні. 21 квітня 1914 р. в Асканію прибув полковник А. Спиридович, начальник секретної служби, а 23 квітня 1914 р. з Криму приїхав імператор Микола II. Господар довго водив царя по своїх володіннях, розповідаючи, як вирішує проблему розведення в неволі унікальних тварин. Візит пройшов успішно. Микола II назвав Асканію «картиною з Біблії», а власнику цієї перлини таврійського степу та його родині було надане «спадкове дворянство».

Оригінальний зоопарк, колекцію птахів та копитних Фрідріх Фальц-Фейн формував понад 40 років. На волі та в умовах напіввільного утримання було 52 види ссавців (296 голів) та 208 видів птахів (1549 одиниць). У дендропарку, закладеному в ландшафтному стилі на площі 28 га, висадили 220 видів листяних і хвойних порід, які поливалися самопливною системою струмків, та поселили співочих птахів. Діюча модель дендропарку на Всесвітній виставці в Парижі була удостоєна золотої медалі. Водночас почалося зберігання заповідних ділянок таврійського степу, де забезпечувалась охорона всього природного комплексу. Одна з цих ділянок збереглася до наших часів.

Однією з форм поширення новацій в галузі сільського господарства губернії була активна праця в органах земського самоврядування братів Фрідріха і Володимира Фальц-Фейнів. На земських повітових і губернських зборах вони вносили сучасні наукові пропозиції щодо поліпшення становища в сільськогосподарському виробництві краю. Цікаво згадати і про суспільно-політичну діяльність Фрідріха і Володимира Фальц-Фейнів. Так, з 1 листопада 1907 р. по 9 червня 1912 р. працювала Державна Дума Російської імперії III скликання. Від Таврійської губернії до неї було обрано 6 осіб, серед яких був В. Фальц-Фейн (фракція «Союз 17 жовтня»)²². Він активно працював у чотирьох думських комісіях: комісії із запитів, по державній обороні, комісії з рибальства і в продовольчій комісії. В. Фальц-Фейн був конструктивним членом думських комісій, звертав увагу на найбільш гострі проблеми розвитку сільського господарства в державі.

Пильну увагу В. Фальц-Фейн приділяв також культурно-просвітницьким справам. На земських зборах він неодноразово висував ідеї щодо вдосконалення народної освіти в регіоні. У Думі В. Фальц-Фейн отримав можливість, спираючись на свій земський досвід, втручатися

у вирішення цих питань на загальнодержавному рівні. Зокрема, він підготував законопроект про виділення державним казначейством 10 тис. карбованців на допомогу Імператорському Російському театральному товариству²³.

Фрідріх Фальц-Фейн мав багато планів щодо наукових досліджень. Але їх перервали Перша світова війна, а потім безладдя, створене революцією та громадянською війною. В грудні 1917 р., перебуваючи в Москві, де Фрідріх шукав захисту для Асканії-Нова, він тяжко захворів, з ним стався інсульт і його розбив лівосторонній параліч тіла. Після одужання він був помічений на вокзалі в Москві, де розмовляв з полоненими німцями, яких привезли з Сибіру. Його звинуватили в шпигунстві і посадили в Бутирську в'язницю. Низка вчених врятували його, виклопотавши йому свободу у нової влади. Влітку 1918 р. Фрідріх Фальц-Фейн отримав офіційне призначення радянської влади на наукову роботу за кордоном в Берліні. Це місто подарувало йому зустрічі з давніми друзями. Він мав змогу спілкуватися зі спеціалістами, зробив декілька доповідей про свій зоопарк, наукові досягнення на засіданні природоохоронної комісії.

Але тривога за Асканію-Нова, втрата близьких не могли пройти безслідно для хворої людини. 1917 р. помер у Віденській клініці Г. Фальц-Фейн, у 1919 р. у Берліні помер О. Фальц-Фейн. У 1919 р. у Херсоні був убитий К. Фальц-Фейн. За короткий час у Фрідріха сталося кілька серцевих нападів. Не допомогло і лікування в санаторії Бад-Кіссингені неподалік від Берліна. 2 серпня 1920 р. Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн помер від серцевого нападу. Поховали його в Берліні на цвинтарі «Дванадцяти Апостолів». Пізніше брат Володимир поставив на могилі пам'ятник. До підніжжя його поставили дві скульптури степових орлів, яких покійний дуже любив, а вічнозелені троянди, що завжди росли перед будинком Фрідріха, прикрасили свіжу могилу. Було викарбовано напис: «Тут спочиває знаменитий творець «Асканія-Нова». Влада Берліна взяла на себе безстрокову турботу про збереження пам'ятника та могили.

За заповітом Ф. Фальц-Фейна, весь його спадок (вілла у Берліні, садиба Налібоки, землі в Африці та ін.) відійшли його брату Володимирі, але за умови, що він повинен завжди підтримувати всю родину Фальц-Фейнів. В. Фальц-Фейн не мав власних дітей і виховував Фрідріхового незаконнонародженого сина Едуарда, якого згодом всиновив. На жаль, у 1946 р. В. Фальц-Фейн (автор відомої книги «Асканія-Нова») застрелився у своєму кабінеті.

З 1936 р. у князівстві Ліхтенштейн на віллі з незвичайною назвою – «Асканія-Нова» – мешкає Едуард Олександрович фон Фальц-Фейн – нащадок знаного роду. Він народився 14 вересня у 1912 р. у родовій садибі Гаврилівка Таврійської губернії. Мати належала до іменитої сім'ї Єпанчиних. Фрідріх Фальц-Фейн – його дядько по батькові. Едуард Олександрович уважно стежив за подіями в колишній вотчині, переживаючи за долю степу та його мешканців. Під час свого першого візиту до Радянського Союзу у 1980 р. як голови Олімпійського комітету Ліхтенштейну Едуард Олександрович мав на меті відвідати не Москву, а саме рідні місця. Та цей візит не приніс тієї радості, на яку розраховував барон. У СРСР ніхто його не чекав, а в Асканію-Нова Едуард Олександрович потрапив лише на півгодини, прийняли його зовсім негостинно. Пізніше він побудував на власні кошти на Херсонщині дві церкви: у селі Гаврилівка Нововоронцовського району та селищі Асканія-Нова Чаплинського району. Сьогодні нащадки Фальц-Фейна приїжджають сюди з усього світу, щоб вшанувати пам'ять свого предка.

1984 р. на VIII сесії Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» заповідник був включений до міжнародної мережі біосферних резерватів (Сертифікат ЮНЕСКО від 15 лютого 1985 р.). 1985 р. «Асканія-Нова» міцно закріпилась у системі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Сьогодні це природоохоронна науково-дослідна установа державного і міжнародного значення.

Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. № 563 йому надано статус біосферного заповідника, а постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1994 р. № 213 визначено

сучасну назву – «Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна». Держава не забула подвижницьку діяльність видатної сім'ї і навіть викарбувала ювілейну монету «100 років «Асканія-Нова». Едуард Олександрович Фальц-Фейн нагороджений українськими орденами князя Ярослава Мудрого IV та V ст., орденами «За заслуги» I та II ст., Почесною відзнакою Президента України.

31 липня 2005 р. у Херсонському художньому музеї ім. Олексія Шовкуненка відбулася урочиста церемонія передачі Едуардом Олександровичем на зберігання до Державного архіву Херсонської області унікального сімейного архіву Фальц-Фейнів – понад 6000 документів та книг, які охоплюють період з 1829 р.²⁴ У 2009 р. був відкритий бронзовий пам'ятник засновникові «Асканії-Нова» Фрідріху Фальц-Фейну (1863–1920), переданий у дар заповіднику його племінником, бароном Едуардом Фальц-Фейном.

Родину Фальц-Фейнів можна по праву вважати піонерами у справі заповідної діяльності. Сьогодні біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна – найбільший еколого-освітній центр на Півдні України. Природне ядро заповідника є науковою лабораторією світового значення, неоціненний дарунок, який треба берегти з такою ж завзятістю, яка була у свій час притаманна засновнику заповідника та всій родині Фальц-Фейнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ Пачоский И. Очерк растительности Днепровского уезда Таврической губернии / И. Пачоский // Записки Новороссийского об-ва естествоисп. – 1904. – Т. 26. – С. 1–153; Иванов М. Акклиматизационный зоологический сад Ф.Э. Фальц-Фейна в Аскании-Нова Таврической губернии / М. Иванов // Естествознание и география. – 1911. – № 3. – С. 1–19; Козлов П. Правда о дикой лошади Пржевальского (Equus Przewalskii) / П. Козлов // Новое время. – 1913. – 21 июля; Залесский К. Заповедная степь Фальц-Фейна в Аскании-Нова / К. Залесский // Бюл. Харьков. об-ва любителей природы. – 1915. – № 5. – С. 15–32.

² Гончар О. Таврія / О. Гончар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – С. 98.

³ Falz-Fein W. Askania Nova. Das Tierparadies. Ein Buch des Gedenkens und der Gedanken. – Neudaman, 1930. – 323 s.; Фальц-Фейн В. Аскания-Нова / В. Фальц-Фейн. – К.: Аграрная наука, 1997. – 348 с.

⁴ Кулинич И. Фальц-Фейны – основатели Аскания-Нова / И. Кулинич // Deutscher Kanal. – 1993. – № 6–7. – С. 6; Данилевич Н. Барон Фальц-Фейн: «В России я русский, на Украине – украинец» / Н. Данилевич // Наша республіка. – 1997. – № 22. – С. 14–17; Данилевич Н. Барон Фальц-Фейн. Жизнь русского аристократа / Н. Данилевич. – М.: Изобразительное искусство, 2000. – 232 с.; Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803–1920 / Э.Г. Плесская-Зебольд. – Одесса: Изд-во ТЭС, 1999. – 520 с.; Владимирский А. Сокровища барона Фальц-Фейна / А. Владимирский // Национальное достояние. – 2004. – 15 июня. – С. 15; Задерейчук А. Внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України / А. Задерейчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Исторические науки. – Т. 23 (62), № 1: спецвыпуск История Украины. – Симферополь, 2010. – С. 50–61.

⁵ Maas A. Man glaubt, in einem Märshelände zu sein. Zum ökonomischen Aufstieg und zur soziokulturellen Integration der sächsischen Familie Falz-Fein in Russland 1807–1914 / A. Maas. – Dresden: Thelem, 2004. – 138 s.

⁶ Задерейчук А. Внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 Історія України / Алла Анатоіївна Задерейчук; Чернігівський національний педагогічний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2010. – 20 с.

- ⁷ Гребенник Т. О некоторых аспектах деятельности представителей семьи Фальц-Фейнов и Скадовских в Херсонском земстве / Т.А. Гребенник // 36. наук. праць Міжнародної наук. конф. «Фальцфейнівські читання» 25–27 квітня 2001 р. / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2001. – С. 45–47; Гавриленко В., Дрогобич Н. У поєднанні з природою справа людини живе вічно: До 150-річчя від дня народження Ф.Е. Фальц-Фейна / В.С. Гавриленко, Н.Ю. Дрогобич // Вісник НАН України. – 2013. – № 4. – С. 76–85; Павленко В. Родина Фальц-Фейнів: сторінки історії / В. Павленко // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): Літературно-науковий збірник. – Вип. 9. – К.; Херсон: Просвіта, 2013. – С. 48–61.
- ⁸ Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов / Я. Штах. – М.: Тов. тип. А.И. Мамонтова, 1916. – С. 144.
- ⁹ Фальц-Фейн В. Указ. соч. – С. 47.
- ¹⁰ Скадовский Б. Генеалогическое древо Фальц-Фейнов / Б.С. Скадовский // Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова. – 2005. – Т. 7. – С. 47.
- ¹¹ Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-4097. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 7.
- ¹² Heiss L. Askania-Nova. Animal Paradise in Russia. Adventure of the Falz-Fein family / L. Heiss. – London United Kingdom: The Bodley Head Ltd, 1970. – 175 p.
- ¹³ ДАХО. – Ф. Р-4097. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 4.
- ¹⁴ Вся Одесса. – Одесса: Тип. Акц. Южно-Русского Общества печатного дела, 1899. – С. 226, 286.
- ¹⁵ Календарь и Памятная книжка Таврической губернии на 1896 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 125.
- ¹⁶ ДАХО. – Ф. Р-4097. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 14.
- ¹⁷ Данилевич Н. Барон Фальц-Фейн. Жизнь русского аристократа. – С. 52.
- ¹⁸ Козлов П. Государственный заповедник «Аскания-Нова» / П. Козлов // Вестник знания. – 1928. – № 15. – С. 757.
- ¹⁹ Козлова Е.В. Аскания-Нова. Зоопарк в южнорусских степях / Е.В. Козлова. – Петроград, 1923. – 136 с.
- ²⁰ Чрезвычайное общее собрание членов Новороссийского общества поощрения коннозаводства // Коннозаводство и коневодство. – 1895. – № 86. – С. 1302.
- ²¹ Новохатько Л.М. Німці і німецька культура в Україні / Л. Новохатько [та ін.]. – К.: Україна-Арт, 2003. – С. 28.
- ²² Выборы в Государственную думу третьего созыва: Статистический отчет особого делопроизводства. – СПб.: Типография Министерства Внутренних дел, 1911. – С. 275–279.
- ²³ Государственная Дума: Указатель к стенографическим отчетам (части I–IV). Третий созыв. Сессия III. 1909–1910 гг. Заседания 1–131 (10 октября 1909 г. – 17 июня 1910 г.). – СПб., Гос. типография, 1909. – С. 255.
- ²⁴ Яценко А. Дарунок родини Фальц-Фейнів / А. Яценко // Наддніпрянська правда. – 2005. – 5 серпня. – С. 9.